

Сяргей Чыгрын
(Слонім)

Лёс слоніmsкіх старажытных каштоўнасцей

Доктар філалагічных навук Адам Мальдзіс меў рацыю, калі сказаў, што „Беларусь з’яўляецца адзінай краінай у свеце, краінай-выключэннем, дзе нацыянальных культурных скарбаў, матэрыяльных і духоўных, на радзіме меней, чым за яе межамі. Прычынай таму ваенныя навалы, што хвалямі пракочваліся праз нашу зямлю, і драпежніцкая палітыка суседзяў” (зборнік *100 пытанняў з гісторыі Беларусі*, Мінск 1993, с. 73). У гэтым упэўніўся і я асабіста, калі бачыў, напрыклад, старадаўнія слоніmsкія зборы ў музеях Польшчы, Швецыі, Літвы, Расіі. У адным з музеяў Вроцлава ўдалося мне выявіць слоніmsкую паштовую карэту, у Слупску ўбачыў слоніmsкія гадзіннікі, а ў шведскім горадзе Арэбра — фарфор і фаянс са Слоніма.

Сёння цяжка і нават немагчыма пералічыць усе тыя нацыянальныя багацці, што на працягу стагоддзяў былі вывезеныя толькі, напрыклад, са слоніmsкай зямлі ў блізкія і далёкія краіны свету. Найбольш слоніmsкіх скарбаў вывозілася падчас розных войнаў, але найбольш у часе першай і другой сусветных. На захад і ўсход прыватным і захопніцкім шляхам зніклі са Слоніmsчыны каштоўныя кнігі, рукапісы, карціны, фотаздымкі, дываны, габелены, музычныя інструменты, крыжы і абразы, манеты, медалі, зброя, фарфор, фаянс, розныя вырабы з дрэва, золата, бронзы і срэбра. Шмат разоў рабаваліся Слоніmsкі музей, архівы, Жыровіцкая семінарыя, палац Слізняў у вёсцы Дзевяткавічы, тэатр Агінскага ў Слоніме і палац Пуслоўскіх у Альбярціне. Рабаваліся таксама праваслаўныя,

каталіцкія і уніяцкія храмы, мячэці, сінагогі і цэрквы іншых канфесій зямлі слонімскай.

У красавіку 1613 годзе пачалося будаўніцтва Жыровіцкага уніяцкага манастыра і царквы, дзе знаходзіўся цудатворны абраз Жыровіцкай Багародзіцы. Ствараў гэты найважнейшы рэлігійны асяродак Язафат Кунцэвіч, а фундатарамі былі Ян Мялешка, Даніла Солтан і Рыгор Трызна. Жыровіцкі абраз прыцягваў сотні тысяч пілігрымаў. А пасля далучэння Беларусі да Расіі Жыровічы адышлі да Праваслаўнай царквы. Але на працягу чатырох стагоддзяў Жыровічы рабавалі чужынцы з захаду і з усходу, з поўдня і з поўначы. А рабавальцаў было што, бо ў манастыры былі вялікія бібліятэка, архіў і свая друкарня. А ў 1842 годзе біскуп Язэп Сямашка распачаў у Жыровіцкім манастыры нават паленне уніяцкіх старадрукаў. Напачатку кнігамі палілі ў печох, а пасля пачалі іх паліць у вогнішчы на пляцы. На працягу 10 гадоў па загаду Сямашкі было спалена некалькі тысячаў беларускіх уніяцкіх старадрукаў¹. А тыя, што не згарэлі, былі ўкрадзеныя і вывезеныя ў іншыя дзяржавы. У архіве Санкт-Пецярбургскага аддзялення Інстытута гісторыі Расійскай Акадэміі Навук сёння шмат цікавых дакументаў, якія маюць непасрэднае дачыненне да гісторыі Жыровічаў. У фондзе былога прафесара Жыровіцкай духоўнай семінары Дабрахотава (Максімава) Пракопа Нілавіча значацца 2 492 адзінкі захавання збораў на польскай, лацінскай і старабеларускай мовах. Гэтыя рарытэты Дабрахотаў вывез з Жыровічаў яшчэ ў 1845 годзе. Найперш гэта дэкрэт слонімскага земскага суда па справе паміж Іванам Мялешкам і Данілам Солтанам за Жыровічы, 1609 года; выпіс са слоніmsкіх земскіх кніг запісу Івана Аляксандравіча Солтана аб перадачы маёнтка Жыровічы сваёй жонцы, 20 IX 1572 года; пасланне кіеўскага уніяцкага мітрапаліта Антонія Сялявы да Жыровіцкага суперыёра Канстанціна Вітапольскага, 23 VI 1653 года; спіс вучняў Жыровіцкай школы XVIII стагоддзя; зборнік гістарычных звестак пра Жыровіцкі манастыр з апавяданняў і справаў старых людзей, што заслугоўваюць даверу — склаў Антоній Завадскі, 1713 год; кніга найдаўнейшых цудаў абраза Жыровіцкай Маці Божай, XVII стагоддзе; акт продажу Данілам Солтанам маёнтка Жыровічы з прысёлкамі лігоўскаму канцлеру Льву Сапегу, 6 VII 1621 года; вопісы Жыровіцкага манастыра — 1785 г., 1753 г., 1778 г., 1800 г. і іншыя. Там захоўваюцца таксама пратаколы Жыровіцкай генеральнай кангрэгацыі айцоў базільянаў, 1792 года; нумары штодзённага часопіса суперыёраў Жыровіцкага манастыра, 1772-1786 гадоў; заўвагі Паўла Дабрахотава з гісторыі Брацтва пры Жыровіцкім абразе Маці Божай, 1837-1863 гадоў і дзесяткі іншых каштоўнасцей.

¹ К. Тарасаў, *Крыж памяці, меч лёсу*, Мінск 2001, с. 66.

У архіве Санкт-Пецярбургскага аддзялення захоўваюцца і копіі дакументаў пра мястэчка Жыровічы, зборнік гістарычных звестак пра Жыровічы, 1713 года, апісанне Жыровіцкага манастыра ў 1713 годзе, панегірык шведскаму каралю Густаву Адольфу на лацінскай мове, які быў складзены ў Жыровічах, а таксама зборнікі Антонія Завадскага, дзе маецца шмат звестак пра Жыровічы і суседні з Жыровічамі Быцень.

Беларускія літаратуразнаўцы і гісторыкі Адам Мальдзіс і Язэп Янушкевіч выявілі ў адзеле рукапісаў фонду базыльянскіх манастыроў навуковай бібліятэкі Нацыянальнай Акадэміі Навук Украіны ў Львове матэрыялы на польскай мове пра апісанне цудаў у Жыровічах 1758 года, апісанне цудаў у манастырскай царкве ў Жыровічах 1620-1756 гадоў. А ў Нацыянальным Дзяржаўным гістарычным архіве ў Львове гэтымі навукоўцамі знойдзены звесткі па гісторыі царквы ў Слоніме, выяўлены кніга ўліку прыхаджан, якія спавядаліся ў царкве ў Жыровічах у 1791-1800 гадах, звесткі пра маёмасць манастыроў у Быцeni і ў Жыровічах, матэрыялы базыльянскага манастыра ў Жыровічах, справаздача аб праверцы бібліятэкі Жыровіцкага вучылішча ў XIX стагоддзі, справа аб папаўненні бібліятэкі ў Жыровічах (XIX ст.) і справа пра уніяцкія кнігі, канфіскаваныя ў Жыровічах.

Акрамя Жыровічаў рабаваліся храмы розных канфесій і ў Слоніме. Пасля паўстання 1863 года руская царская ўлада пачала закрываць каталіцкія касцёлы. У снежні 1864 года была расфарміравана бібліятэка касцёла бернардзінцаў у Слоніме. Рукапісы і многія кнігі касцёла апынуліся ў Віленскай цэнтральнай публічнай бібліятэцы. А касцельная бібліятэка ў Слоніме тады складалася з 2 774 тамоў, дзе пераважна былі старадрукі. Поўны каталог кніг за 1798 і 1845 гады на сённяшні дзень захоўваецца ў бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта². А ў Кракаве ў архіве айцоў канонікаў рэгулярных латэранскіх захоўваецца рукапісны (без сiгнатуры) каталог бібліятэкі слонімскага кляштара канонікаў латэранскіх за 1705 год.

Вывезены ў Львоў і ў Ватыкан быў увесь уніяцкі архіў з Альбярціна. Сёння ў бібліятэцы Папскай рускай калегіі „Russicum” у Італіі можна знайсці шмат дакументаў, кніг, фотаздымкаў, поўны збор часопіса „Да Злучэння” і шэраг іншых матэрыялаў, якія расказваюць пра цэнтр уніяцкага руху ў перыяд міжваеннага дваццацігоддзя (1921-1939 гады) у Альбярціне.

У сярэдзіне XIX стагоддзя ў вёсцы Дзевяткавічы на Слонімшчыне быў пабудаваны трохпавярховы палац прадстаўнікоў беларускага шляхецкага роду Слізняў у стылі рэтраготыкі. На самы вялікі

² Слонімічына вачыма навукоўцаў і крязнаўцаў, Слонім 2002, с. 215.

жаль, да сённяшніх дзён палац Слізняў не збярогся, так як і зніклі з яго ў невядомых накірунках тысячы каштоўнасцей, сабраныя Слізнімі на працягу трох стагоддзяў. Са зброевага пакою палаца знік цэлы арсенал старой зброі. Са шклянных шафаў прапалі каралеўскія прывілеі, тэстаменты, інвентары, сямейная карэспандэнцыя і тысячы розных дакументаў, якія былі звязаныя з жыццём і дзейнасцю Мялешкаў і Слізняў. Бясследна была расцягнута бібліятэка палаца, дзе знаходзіліся рэдкія старыя выданні, хронікі, радзівілаўская біблія, кнігі, якія выдаваліся ў Рыме, Антверпене, Жэневе, творы французскіх класікаў, паэзія Вергілія і Гарацыя, слоўнікі і энцыклапедыі.

Невядома куды зніклі мэбля антычных часоў, партрэты Слізняў і Тышкевічаў, фамільнае сталовае срэбра, фарфор, шкло, персідскія дываны. У жоўтым салоне на адной са сцен палаца вісела вялікае палатно работы Януара Сухадольскага „Напалоханыя коні перад навальніцаю”... Дзе ўсё гэта цяпер?..

Апусце ў 1914-1944 гадах і палац Пуслоўскіх у Альбярціне. Рабавалі яго бальшавікі і немцы. Сёе-тое Пуслоўскім удалося вывезці ў Вялікабрытанію. Але большая палова альбярцінскіх каштоўнасцей (абсталяванне прадпрыемстваў, калекцыі карцін, бронзавай і мармуровай скульптуры, гравюр, габеленаў, кнігі) паехала ў Германію і ў Расію.

Газета „Тыдзень Польскі”, якая выдаецца ў Лондане, змясціла ў 2004 годзе пад рубрыкай „На Крэсах” артыкул „Альбярцін” Р. Міроўскага, дзе падрабязна апісваецца сядзіба Пуслоўскіх у Альбярціне каля Слоніма. Аўтар прыводзіць звесткі пра музейныя, архіўныя і бібліятэчныя каштоўнасці, якія захоўваліся ў мясцовым палацы. „Калекцыя карцін з Альбярціна магла б з поспехам экспанавацца ў многіх еўрапейскіх галерэях”, — сцвярджае аўтар. Тут знаходзіліся эскізы „Галоўка” Леанарда да Вінчы, „Кентаўр” Рубенса, дзве карціны Пітэра Брэйгеля, некалькі венецыянскіх партрэтаў. З польскіх мастакоў называюцца Шыман Чаховіч, Юліуш Косак, Францішак Жмурка. Апрача таго ў палацы знаходзіліся сямейныя партрэты, выявы каралёў і гетманаў Вялікага Княства Літоўскага. На сценах была размешчана вялікая калекцыя саксонскага і мясцовага фарфору. Бібліятэка магла ганарыцца польскімі і італьянскімі выданнямі XVII стагоддзя, энцыклапедыямі, атласамі і геаграфічнымі картамі. У архіве захоўваліся дакументы на пергаміне (некаторыя нават з XV стагоддзя).

Паводле Р. Міроўскага, усе зборы ў час першай сусветнай вайны, калі пачалося нямецкае наступленне, былі вывезены з Альбярціна ў Маскву. На гэтым іх сляды губляюцца.

Згубіліся сляды і тых каштоўнасцей, якія былі вывезеныя з палаца Льва Сапегі, а пасля з тэатра Міхала Казіміра Агінскага са Слоніма. Вывозіліся найперш музычныя інструменты, карціны, нотныя сшыткі, кнігі, касцюмы. Вывозіліся спачатку ў Польшчу, а пасля ў Расію.

Рабаваўся Слонім і ў сярэдзіне XIX стагоддзя. Міхась Скобла ў сваёй кнізе „Дзярэчынскі дыярыюш” піша: „У сьпісе сканфіскаванай зброі, якую перад адпраўкай у Пецярбург часова зьберагалі ў памяшканьні Слонімскага земскага суда, знаходзім дваццаць адно найменьне: штурмакі турэцкія й ангельскія, стрэльбы звычайныя й духавыя, пісталеты ангельскія й шаблі вугорскія, меч абасечны ў скураных похвах і нават спраўны лук”³.

Знікалі каштоўнасці са Слоніма і ў XX стагоддзі. Але былі ў гэтым старажытным горадзе людзі, якія іх зберагалі ад рабаўнікоў. Гэта кряззнавец, гісторык і археолаг Язэп Стаброўскі. Дзякуючы яму ў верасні 1929 года на аснове ўласных археалагічных, нумізматычных, этнаграфічных і бібліятэчных калекцый, Язэп Стаброўскі адкрыў у Слоніме крязнаўчы музей. У музеі налічвалася сотні найкаштоўнейшых экспанатаў, якія Язэп Стаброўскі збіраў усё жыццё. А пасля іх, якія змог, аберагаў ад польскіх, нямецкіх і савецкіх рабаўнікоў.

... Гітлераўскі афіцэр зайшоў у музей у той самы момант, калі Язэп Язэпавіч здымаў са сцяны адну з рэдкіх карцін Верашчагіна. Фашыст насмешліва тыцнуў пальцам у жывот сівому чалавеку і сказаў: „Рус гэта не разумель... Верашчагін месца ў Дрэздэн...”.

Стаброўскі паказаў фашысту фігуру з трох пальцаў... Пасля гэтага толькі праз два дні Язэп Язэпавіч ачуняў. Цудам ён пазбегнуў смерці.

Другім прыкладам смеласці гэтага чалавека могуць службыць радкі з газеты „Савецкая Беларусь” за 1944 год (№ 141): „Калі ў Слонім уварваліся гітлераўцы, перад Язэпам Стаброўскім паўстала пытанне — што рабіць з экспанатамі? Акупанты могуць знішчыць усё, чаму аддадзена столькі гадоў жыцця... Трэба схавачь экспанаты. Але куды? Закапаць у зямлю — сапсуюцца... І ўсё ж дарагія экспанаты былі схаваны ў закрытыя шафы... Шафы Язэп Язэпавіч засунуў у далёкі кут пакоя і закідаў рыззём. Адноўчы ён выйшаў на гарадскую плошчу. У гэты час немцы прывезлі на грузавіках і скінулі на брук тысячы кніг. „Спаліць!”, — загадаў камендант. Уначы, не адчуваючы стомы, Стаброўскі цягаў мяшкамі кнігі дадому. Тады яму ўдалося схавачь у надзейным месцы тысячы тамоў, якія пазней былі перададзены раённай бібліятэцы”.

³ М. Скобла, *Дзярэчынскі дыярыюш*, Мінск 1999, с. 74.

На жаль, большая частка каштоўных экспанатаў, якія сабраў Язэп Стаброўскі, да сённяшніх дзён бяследна зніклі. У Слоніміскім раённым краязнаўчым музеі захоўваецца акт ад 30 верасня 1944 года, у якім пералічаны разрабаваныя падчас нямецка-фашысцкай акупацыі каштоўнасці. На працягу чатырох гадоў са Слонімскага музея зніклі:

1. Шахматная дошка з дзвюх палавінак з чорнага дрэва і слонавай касці гетмана Льва Сапегі (XVI ст.).
2. Англійскі гадзіннікавы механізм без аправы (XVII ст.).
3. Стаячы гадзіннік XVIII ст.
4. Вялікі англійскі круглы срэбны гадзіннік у трайным срэбным кувэрце са срэбным ланцужком (XVIII ст.).
5. Бронзавы медаль з выяваю Хрыста.
6. Статуэтка з дрэва прападобнага Ніла Сорскага.
7. Пудзілы пушак і звяроў.
8. Калекцыі манет розных дзяржаў з пачатку першага стагоддзя. У тым ліку паўкілаграма срэбных манет.
9. Народныя беларускія касцюмы, бялізна, дываны, паясы, абсталяванне беларускай хаткі і г.д.
10. Серыя срэбных, бронзавых і пазалочаных значкоў, медалёў, крыжыкаў, ордэнаў розных дзяржаў.
11. Сем партрэтаў і дваццаць тры карціны (алей) на палатне ў пазалочаных рамах галандскіх, рускіх і польскіх мастакоў XVI стагоддзя.
12. 514 кніг старых выданняў на рускай, польскай, лацінскай, французскай, беларускай, шведскай, нямецкай і іншых мовах.
13. Сімфанён — музычная скрыпка з жалезнымі пласцінкамі XIX стагоддзя.
14. Стары фарфоравы і срэбны посуд і крышталёвыя келіхі XVII стагоддзя, якімі карысталіся царскія, княжскія, графскія і іншыя вяльможы.
15. Камплект грамафонных пласцінак з дакладам Сталіна аб праекце Канстытуцыі СССР.
16. Срэбны медаль-манета 138 года да нашай эры з надпісам на старажытна-яўрэйскай мове часоў Сімона Макавея.
17. Рознакаляровы пояс з коньскіх валасоў, які выткаў на працягу шасці гадоў палігасуджаны польскай турмы М. Галаўко.
18. Бронзавы абразок з выяваю распятага Хрыста (XVI ст.).
19. 18 штук вырабаў з мастацкай фініфці Растоўскай работы Назарава.
20. Каўказскі „кубінскі” дыван памерам 4 x 1,3 м і вагою 24 кг.
21. Старая скрыпка і патэфон.

22. 200 плацінак з галасамі вядомых рускіх, італьянскіх, французскіх, польскіх, яўрэйскіх і іншых спевакоў.

23. 372 кнігі рускіх класікаў і акадэмічныя выданні ў скураных пераплётах.

24. Навуковыя працы Язэпа Стаброўскага: калекцыя фотаздымкаў курганоў, альбом з малюнкамі (каля 3 000 штук), рукапісныя сшыткі па археалогіі, напісаныя і сабраныя на працягу 52 гадоў.

25. Венскі мікраскоп Рэйхерта з двума аб'ектывамі ў паліраванай скрынцы з чырвонага дрэва і з калекцыяй прэпаратаў да яго.

26. Фотаапарат з чырвонага дрэва з аб'ектывам, мамэнтальным затворам, памерам 18 x 24 см у футляры.

27. Камплект інструментаў цялярскіх і сталярскіх.

28. 7 венскіх крэслаў з гнутага ясеню.

29. Канапа двайная са сценкамі.

30. Столік ясянёвы паліраваны.

31. Дубовы пісьмовы стол з дзвюма тумбачкамі.

32. 5 шклянных шафаў у ясянёвых аправах.

33. 14 княжскіх і графскіх пячатак з XVII ст.

34. Амулет егіпецкі.

35. Пісьмовы стары прыбор з белага мармуру з бронзаю.

36. Старая настольная лямпа з фарфоровым абажурам.

Акрамя вышэйпералічаных каштоўнасцей, немцы вывезлі 180 карцін слонімскага мастака Антона Карніцкага. Былі разрабаваныя фотамайстэрня Юзэфа Шыманчыка, хата-музей Гальяша Леўчыка. З фотамайстэрні зніклі сотні негатываў і рэдкіх фотаздымкаў. З хаткі Леўчыка прапалі каштоўныя газеты, часопісы, кнігі, фотаздымкі, пісьмы, паштоўкі, рэлігійныя выданні, карціны беларускіх мастакоў, музычныя інструменты. Ды і сама гістарычная хатка была знішчана ў 60-х гадах мінулага стагоддзя. Вялікая слонінская калекцыя старажытнасцей Гальяша Леўчыка бясследна прапала і з варшаўскай кватэры, якая знаходзілася ў доме № 50 на Кашыковай вуліцы.

Паціху знікалі каштоўнасці са Слоніма і ў пасляваенны час. Вось адзін невялікі прыклад, звязаны ўсё з тым жа Язэпам Стаброўскім.

У 1812 годзе, калі адступала французская армія, у дом бабулі Стаброўскага забег паранены французскі афіцэр і папрасіў дапамогі. У знак падзякі ён падараваў карту заходніх раёнаў Расійскай імперыі, на якой былі пазначаны мясціны, дзе французы захавалі нарабаваныя каштоўнасці. На жаль, да раніцы вайсковец напалеонаўскай арміі не дажыў. Стаброўскія яго пахавалі, а карта засталася ім. Гэтую карту бабуля Стаброўскага перадала сваёй дачцэ, а тая перад смерцю — свайму сыну Язэпу. Язэп Стаброўскі вельмі

яе шанаваў і зберагаў. Адноўчы ў 60-х гадах мінулага стагоддзя музей у Слоніме наведаў нехта Л. Аляксееў — супрацоўнік Інстытута археалогіі АН СССР. І Стаброўскі паказаў яму гэтую сямейную рэліквію. Аляксееў адразу „паклаў на яе вока”. Але Стаброўскі карту нікому не даваў. Тады Аляксееў пачаў наведвацца ў Слонім часцей, пакуль не выманіў у Язэпа Язэпавіча на невялікі тэрмін гэтую каштоўнасць, нібыта для навуковых даследаванняў. З той пары няма ні Аляксеева, ні карты. Стаброўскі некалькі разоў пісаў у Інстытут археалогіі, званіў, але нічога не дабіўся — карта знікла назаўсёды. І такіх прыкладаў можна прывесці вельмі шмат.

Сёння таксама са Слонімшчыны вывоззяцца каштоўнасці, найперш з прыватных хатніх архіваў і калекцый. Людзі вязуць іх у Польшчу, Германію і ў Расію. Там прадаюць і дамоў вяртаюцца з грошыма. А грошы ідуць на жыццё ці на вучобу дзяцей і ўнукаў. Таму цяжка цяпер паверыць, што некалі наша Бацькаўшчына і яе народ стануць вельмі заможнымі, і, тые ўкрадзеныя і вывезеныя каштоўнасці ва ўсе канцы свету, пачнуць вяртацца на Беларусь і, у прыватнасці, на Слонімшчыну.